

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 338.436(477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-1-37>**Борисова В.А.***доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумського національного аграрного університету***Borisova Victoria***Doctor of Sciences in Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Sumy National Agrarian University*

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF REPRODUCTION OF THE NATURAL RESOURCES POTENTIAL OF THE AGRARIAN SPHERE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено напрями відтворення природних ресурсів в аграрній сфері. Обґрунтовано сутність природного ресурсного потенціалу аграрної сфери. Проведено класифікацію факторів, що приводять до виникнення екологічних проблем в АПВ. З'ясовано напрями підвищення раціонального використання земельних водних, повітряних, лісових ресурсів аграрної сфери. Обґрунтовано особливості екологізації сільськогосподарського виробництва, проаналізовано шляхи підвищення раціонального природокористування в аграрній сфері. Доведено необхідність комплексного вжиття формуючих середовище, природоохоронних, реабілітаційних, комплексно-меліоративних, агрозоотехнічних та організаційно-господарських заходів, що дасть змогу забезпечити поліпшення природних умов для сільськогосподарського виробництва, підвищити родючість ґрунтів, продуктивність та економічну ефективність використання й відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфери.

Ключові слова: природний ресурсний потенціал, аграрна сфера, відтворення природних ресурсів, екологізація сільськогосподарського виробництва, агропромислове виробництво.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы направления воспроизводства природных ресурсов в аграрной сфере. Обоснована сущность природного ресурсного потенциала аграрной сферы. Проведена классификация факторов, приводящих к возникновению экологических проблем в АПП. Выявлены направления повышения рационального использования земельных водных, воздушных, лесных ресурсов аграрной сферы. Обоснованы особенности экологизации сельскохозяйственного производства, проанализированы пути повышения рационального природопользования в аграрной сфере. Доказана необходимость комплексного принятия формирующих среду, природоохранных, реабилитационных, комплексно-мелиоративных, агрозоотехнических и организационно-хозяйственных мер, что позволит обеспечить улучшение природных условий для сельскохозяйственного производства, повысить плодородие почв, производительность и экономическую эффективность использования и воспроизводства природного ресурсного потенциала аграрной сферы.

Ключевые слова: природный ресурсный потенциал, аграрная сфера, воспроизводство природных ресурсов, эко-

логизация сельскохозяйственного производства, агропромышленное производство.

ANNOTATION

The article explores the directions of reproduction of natural resources in the agricultural sphere. The essence of the natural resource potential of the agrarian sphere, which is considered as a complex system of natural objects, users of which are enterprises of agro-industrial production with existing technologies and socio-economic relations, a component of the ecological and economic potential of the state are substantiated. The classification of the factors that lead to environmental problems in agro-industrial production is carried out. The negative environmental consequences in their totality significantly impair the conditions of agricultural production; reduce the productivity and economic efficiency of using the natural resource potential of agro-industrial production. Therefore, greening the development of productive forces and, above all, agriculture, the reproduction of the natural resource potential of the agricultural sector should be the main focus of state policy and economic activity of the population. The directions of improvement of rational use of land water, air, forest resources of agrarian sphere are found out. The features of ecologization of agricultural production are substantiated, which are aimed at continuous increase of production of ecologically clean, vitaminated, nutritious products of agriculture and animal husbandry, for which it is necessary to use all economic mechanisms of stimulating its production. In the process of agro industrial production all directions of nature management are carried out: resource consumption, resource use, environmental protection, transformation of natural-territorial complexes, processes of reproduction of natural resources. Resource using is preferred. This is, first of all, the use of land as agricultural land and a spatial basis for the placement of infrastructure and facilities, the use of surface water sources for agriculture, processing and more. The necessity of complex implementation of environment forming, environmental, rehabilitation, complex-reclamation, agro-technical and organizational-economic measures is proved, which will allow to provide improvement of natural conditions for agricultural production, to increase soil fertility, productivity and economic efficiency of use and reproduction of natural resources.

Key words: natural resource potential, agrarian sphere, reproduction of natural resources, greening of agricultural production, agro-industrial production.

Постановка проблеми. Достатній рівень природно-ресурсного потенціалу – це один із найважливіших чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва. Існують різні підходи до визначення його сутності, наприклад, за М. Реймерсом, це «спроможність природних систем без збитку для себе (а отже, і для людей) віддавати необхідну людству продукцію або робити корисну для нього роботу в рамках господарства даного історичного типу», у більш вузькому економічному розумінні – це «доступна при даних технологіях і соціально-економічних відносинах сукупність природних ресурсів» [1]. Характеризуючи економічну сутність природно-ресурсного потенціалу, С. Пирожков і М. Хвесик відзначають, що, будучи складовою ланкою загального закону розвитку, сукупна продуктивність, зокрема продуктивність виявлених, пізнаних ресурсів за певний період, складає дійсну сутність поняття потенціалу [2].

Використання поняття «природний ресурсний потенціал» дає змогу оцінити в динаміці та всій повноті якісну й кількісну визначеність наявних природних ресурсів. При цьому ми виходимо з традиційного розуміння поняття «природні ресурси», коли під природними ресурсами розуміються елементи й сили природи, що на цьому рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства у формі особистої участі в матеріальній діяльності. Відзначимо, що в сучасних інтерпретаціях цього поняття особливий акцент робиться на розумінні природних ресурсів як потенційних споживчих вартостей і на їх територіальному розміщенні.

Природний ресурсний потенціал аграрної сфери розглядається нами як комплексна система природних об'єктів, користувачами яких є підприємства АПВ за наявних технологій та соціально-економічних відносин, складова частина еколого-економічного потенціалу держави [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню теоретичних та практичних питань раціонального використання й відтворення природних ресурсів присвячено праці таких вітчизняних та закордонних вчених-економістів, як В. Борнос, М. Бреді, Т. Ворожейкін, Е. Реянауд, І. Конєва, В. Осипов, Ж. Паче, С. Пирожков, М. Реймерс, А. Сарбачер, Д. Семанда, О. Семенда, Т. Скриль, Ю. Скрипник, Л. Соколенко, Ф. Фулкооніс, М. Хвесик, Дж. Хрістов, Л. Хромушина, І. Шалигіна.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак напрями пошуку шляхів покращення використання та відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфери потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування сутності природного ресурсного потенціалу аграрної сфери, обґрунтування напрямів підвищення раціонального використання природних ресурсів аграрної сфери та особливостей екологізації сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природне середовище є необхідною складовою частиною розвитку суспільства. Мінералоутворюючий природний потенціал постачає нам неорганічні матеріали. Водні та наземні біоценози складають потенціали постачання як ресурсів, так і нормального для людини середовища, що відповідає життєво важливим потребам, передусім екологічним. Беручи участь у формуванні клімату та погоди, а також забезпечуючи кругообіг води в природі, потенціали характеризують, зрештою, спроможність навколишнього середовища перетворювати речовину й енергію не тільки завдяки їх взаємодії з іншими потенціалами, але й тоді, коли вони взяті самі по собі [4; 5]. Це твердження є основним в розумінні процесів відтворення природного потенціалу. Якщо соціальні та економічні результати досягаються переважно за рахунок діяльності людини, то стабільне відтворення довкілля здійснюється силами самої природи. Замінити цю самовідновлювану функцію людина не в змозі, адже наявна занадто складна та багатоконпонентна природна система, тому вона може лише сприяти їй.

Аграрний потенціал, на думку низки вчених [6], – це стратегічний ресурс національної безпеки, що вимагає цілеспрямованого підходу до його формування, що базується на сучасній технологічній основі. Аграрний ресурсний потенціал – це потенціал суб'єктів господарювання, регіонів та країни, що визначається кількістю, якістю та збалансованістю природних, біологічних, матеріальних та трудових ресурсів, в процесі взаємодії яких реалізується їх інтегральна здатність продукувати відповідні обсяги та види продукції. Аграрний ресурсний потенціал задля дослідження та вжиття практичних заходів щодо його цілеспрямованого формування та ефективного використання необхідно розглядати як цілісну динамічну систему ресурсів. Достовірну оцінку ресурсного потенціалу можна отримати на основі даних про наявні ресурси.

Взаємозалежність усіх складових аграрного ресурсного потенціалу обумовлює необхідність розширення компенсаційних властивостей ресурсів. Останнє пов'язане з використанням у виробництві ресурсів різної якості. При цьому вдосконалення функціональних характеристик аграрного ресурсного потенціалу загалом і його складових елементів зокрема є важливим критерієм розвитку потенціалу господарств. Це має особливе значення для визначення засобів і методів формування потенціалу галузі, оскільки його зростання та вдосконалення досить часто пов'язують лише зі збільшенням рівня ресурсозабезпеченості. Водночас зміни в складі ресурсів сільського господарства впливають не тільки на величину потенціалу, але й на його структуру, оскільки співвідношення функціональних якостей як окремих видів ресурсів, так і їх однорідних груп змінюється під впливом кількісних та якісних зрушень. Для розвитку аграрного ресурсного потенціалу велике

значення має забезпечення його стійкої динаміки, перш за все, якісних змін у складі ресурсів та їх кількісному приросту, бо в жодній галузі народного господарства не спостерігається таких змін ресурсозабезпеченості, як у сільському господарстві [7].

Ринкова трансформація агропродовольчої сфери має здійснюватися одночасно з її екологічною адаптацією до навколишнього середовища. Без комплексного та якнайшвидшого вирішення цих органічно взаємопов'язаних завдань, від яких, зрештою, залежить високо-ефективне, екологічнобезпечне й конкурентоспроможне функціонування АПК, Україна не може розраховувати на істотне підвищення рівня як власної продовольчої, так і ресурсо-екологічної безпеки.

В агропромисловий комплекс залежно від прийнятих методичних підходів до його складу включають від кількох одиниць до кількох десятків галузей. Найбільш відомим є підхід, за якого в ньому виділяють три сфери, такі як виробництво засобів виробництва для АПК, включаючи галузі агросервісного обслуговування; сільське, рибне, а також частково лісове господарство; переробні галузі АПК і торгівля (агропродовольчий ринок). Агропромислове виробництво має безпосередній контакт з живою природою та впливає на її стан. Виступаючи знаряддям виробництва в АПК, елементи природи самі формують базу для існування людини, яка за ступенем її розвитку усвідомлює необхідність ефективного використання природного ресурсного потенціалу та переносить важелі виробництва з природних факторів на економічні. Виявити внутрішні причини появи негативних екологічних наслідків, визначити основні підходи до екологізації агропромислового виробництва дає змогу класифікація факторів, що приводять до виникнення екологічних проблем в АПВ (рис. 1).

Антропогенні фактори приводять до погіршення (деградації) стану земельних ресурсів, зокрема поступового зниження родючості ґрунту й запасів гумусу в ньому; порушення режиму ґрунтового живлення; знищення ґрунтової біоти; ерозії ґрунтів (водної та вітрової); підкислення ґрунтів; засолення й вилугування ґрунтів; заболочення ґрунтів; забруднення ґрунтів пестицидами та мінеральними добривами, важкими металами, компонентами промислових викидів і відходів; забруднення ґрунтів радіоактивними відходами; ущільнення ґрунтів (технічного, біосферного тощо); підтоплення земель.

Від системи землеробства залежить забруднення водних ресурсів, а саме «цвітіння» води в результаті підвищення кислотності та зміни мінерального складу; потрапляння у водойма (під час змиву) залишків мінеральних добрив і пестицидів; забруднення підземних вод; погіршення режиму живлення водних джерел; фізичне забруднення водних джерел (стічні води з полів зрошення, тваринницьких ферм, побутові води, відходи основного виробництва

й тваринництва), тобто мінеральне (хімічне) та органічне (біологічне) забруднення; забруднення вод радіоактивними відходами; збільшення у воді кількості збудників хворіб, зменшення кількості розчинного кисню.

Антропогенні фактори впливають також на деградацію біологічних ресурсів, зокрема деградацію лісів (необґрунтоване вирубування дерев, усихання лісів); зменшення здатності до самоочищення біосфери й поглинання шкідливих речовин; порушення природного стану екосистем; зникнення деяких видів рослин внаслідок забруднення повітря, води, ґрунту; руйнування рослинного покриву пасовищ; зменшення кількості мисливських видів звірів і птахів; зменшення рибних ресурсів, підвищення захворюваності риб і збільшення джерел захворювань [8].

Техніко-технологічні фактори призводять до забруднення атмосферного повітря, зокрема насичення повітря органічними й неорганічними сполуками шкідливих речовин (збільшення ГДК у повітрі); забруднення повітря викидами з тваринницьких комплексів (пил, аміак, неприємний запах тощо); забруднення повітря нітрат-іонами мінеральних добрив і пестицидів; забруднення повітря відпрацьованими газами та паливно-мастильними матеріалами; порушення міграційних потоків повітря [4].

Забруднення навколишнього середовища хімічними сполуками викликає проблеми екології людини та біоти, зокрема проблеми екологічності продуктів харчування, забруднення середовища існування людини (чистота базису існування, а саме землі, води, повітря), зменшення поля рекреаційної безпеки людини й природно-рекреаційний зон для відновлення нормального духовного та фізичного її стану, збільшення кількості хворих і видів захворювань, підвищення вмісту в організмі радіоактивних елементів.

Отже, необхідна екологізація сільськогосподарського виробництва, що передбачає:

- здійснення еволюційного переходу до прогресивної системи біосферозахисного землеробства, адаптивного до умов довкілля;
- регламентацію використання шкідливих видів технології виробництва сільськогосподарської продукції (застосування пестицидів, мінеральних добрив, інтенсивних технологій, важкої сільськогосподарської техніки);
- підвищення полязахисного й загального заліснення територій;
- зменшення розораності сильно деградованих земель, рівня розораності угідь;
- відмову від нового гідромеліоративного будівництва, зменшення глибини осушення меліоративних земель, переходу на ресурсозберігаючі технології зрошуваного землеробства;
- вдосконалення способів обробітку ґрунту;
- формування високопродуктивних та екологічно стійких агроландшафтів;
- вжиття ґрунтозахисних природоохоронних заходів;

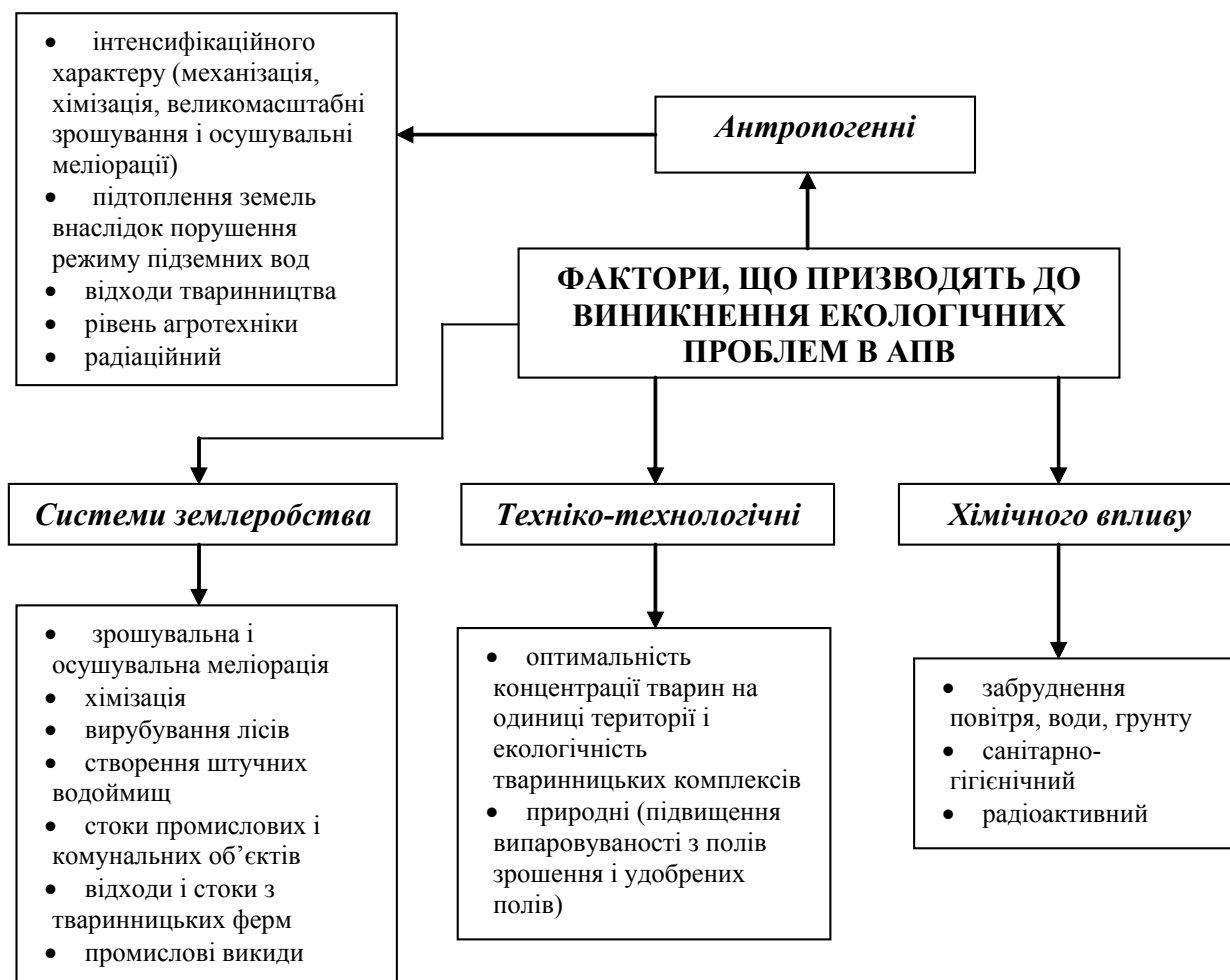

Рис. 1. Класифікація факторів, що приводять до виникнення екологічних проблем в АПВ

Джерело: складено автором

– виведення з користування малопродуктивних сільськогосподарських угідь, перш за все в регіонах з високою розораністю територій;

– застосування технології біологічного землеробства задля виробництва екологічно захищеної сільськогосподарської продукції;

– вжиття природоохоронних заходів на підставі міжнародних правових вимог та посилення їх ролі в сільськогосподарському виробництві;

– ефективне поєднання економічних та природоохоронних вимог на підставі міжнародних факторів антропогенного тиску на земельні та біологічні ресурси, ландшафти;

– дотримання вимог і стандартів екологічної безпеки у сільському господарстві;

– розроблення ефективного механізму відповідальності за порушення правил сільськогосподарського природокористування тощо.

Негативні екологічні наслідки у своїй сукупності значно погіршують умови сільськогосподарського виробництва, знижують продуктивність та економічну ефективність використання природного ресурсного потенціалу АПВ, тому екологізація розвитку продуктивних сил, насамперед сільського господарства, відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфе-

ри мають бути головними напрямками державної політики й господарської діяльності населення [9]. Під екологізацією сільськогосподарського виробництва ми розуміємо постійне поліпшення природних умов для його розвитку, перехід на адаптивні системи ведення землеробства, розміщення галузей і культур у тих природних умовах, які для них є найбільш сприятливими, широке впровадження біотехнологій, розвиток селекційної роботи, сильне поширення нових високоврожайних і стійких проти несприятливих погодних умов, хворіб і шкідників сільськогосподарських культур, поліпшення племінної роботи, виведення племінних високопродуктивних порід. Екологізація сільськогосподарського виробництва спрямована на постійне нарощування виробництва екологічно чистої, вітамінізованої, поживної продукції землеробства й тваринництва, для чого необхідно задіяти всі економічні механізми стимулювання її виробництва.

Широке коло економічних, правових та організаційних питань необхідно вирішувати для відтворення земельних ресурсів, зокрема слід вжити таких заходів [2; 4]:

– інвентаризація земель, що використовуються не за призначенням;

- створення державного реабілітаційного фонду земель;
- впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території;
- рекультивация порушених земель;
- поліпшення екологічного стану зрошувальних земель;
- розроблення науково обґрунтованих критеріїв оцінювання наслідків осушення земель;
- встановлення рівнів забруднення ґрунтів антропогенними викидами тощо.

Фактично системи ведення землеробства базувались переважно на природній родючості ґрунту, що призвело до катастрофічних наслідків [2]. Середньорічний змив ґрунту перевищує допустимі норми у 2–3, а в окремих районах – 6–8 разів. Щорічно від змиву ґрунтів поверхневим стоком і видуванням вітру втрачається майже 450–500 млн. т ґрунту, де містяться такі речовини, як гумус (15–18 млн. т), азот (73–75), фосфор (0,55–0,60) і калій (0,9–1,0 млн. т). Втрати поживних речовин лише через змив водної ерозії становлять 12–17 кг/га валового азоту, 10–14 кг/га фосфору і 80–90 кг/га калію. Вони зростають зі збільшенням крутизни схилів: до 5 градусів змив ґрунту складає в середньому 20 т/га, а втрати елементів живлення рослин – 185 кг, за 5–12 градусів – 55,8 і 512 кг відповідно, за 12–17 градусів – 114 т/га і 1 047 кг. Розрахунки показують, що для цих втрат еквівалентною кількістю добрив необхідно внести у ґрунт органічних добрив 200 млн. т, аміачної селітри – 2,1, простого суперфосфату – 2,8, а калійної солі – 22,8 млн. т.

Водна ерозія спричинює винос дрібнозему, водночас гумусу та поживних речовин, погіршує водно-фізичні й фізико-хімічні властивості ґрунтів. На змитих землях залежно від рівня еродованості знижується врожайність сільськогосподарських культур таким чином: на слабозмитих – до 20%, середньозмитих – 40%, сильнозмитих – 60%. Розрахунки показали, що на еродованих ґрунтах у 1990 р. Україна недоодержала 3,5 млн. т зерна, близько 3 млн. т цукрових буряків, 0,25 млн. т насіння соняшнику, близько 0,9 млн. т овоче-бахчевих культур, 3,5 млн. т картоплі й 4,0 млн. т кормів в кормових одиницях. Загальний недобір сільськогосподарської продукції становить близько 7,5 млн. т умовного зерна [10].

Використовуючи досягнення конструктивної екології, вважаємо, що вкрай необхідно сконструювати такі агроландшафти, в яких оптимальне поєднання всіх компонентів природного середовища забезпечило б їх максимальну екологічну стійкість. За умови конструкції таких ландшафтів можна звести до мінімуму вплив усіх стихійних явищ у природі, зокрема великих посух, пилових бур, водної та вітрової ерозії, заболочення й підтоплення земель.

ґрунтовий покрив в Україні характеризується підвищеною кислотністю. Всього в

Україні нараховуються 9,7 млн. га земель з підвищеною кислотністю, зокрема в зоні Степу – 135,6 тис. га, Лісостепу – 5,6 млн. га, Полісся – 3,2, в Карпатах – 0,8 млн. га, тому вапнування кислих земель у лісостепових та степових районах України має стати важливим агротехнічним заходом щодо їх корінного поліпшення. Немало в Україні також засолених земель. Їх площа становить 1,6 млн. га, 0,7 – у Степу, 0,7 – у Лісостепу, 0,2 млн. га – на Поліссі. Солонцеві й солонцюваті ґрунти займають 3,2 млн. га, зокрема в зоні Степу – 1,7, Лісостепу – 0,4 млн. га [10]. Гіпсування цих ґрунтів є одним із важливих заходів їх поліпшення. Наявність великої кількості засолених і солонцюватих земель, необхідність удобрення ґрунтів вимагають розвитку в Україні потужного агрохімічного комплексу. Він має бути сукупністю галузевої хімічної промисловості з виробництва високоякісних мінеральних, бактеріальних і грибкових добрив, хімічних меліорантів, пестицидів та гербіцидів, добре налагодженою системою агрохімічного обслуговування та мережу наукових установ для наукового забезпечення хімізації сільського господарства. Однак проблему підвищення родючості ґрунтів не може забезпечувати лише хімічна меліорація.

Вирішальну роль має відігравати нарощування виробництва органічних добрив, розвиток вермікультури й збільшення виробництва біогумусу, адже за останні десятиріччя в результаті суттєвого дисбалансу між внесенням органічних добрив у ґрунт і виносом із нього поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур гумусомісткість ґрунтів знизилась на 0,4–0,8%, а в деяких районах – на 1%. Всі ґрунти, які у 30-х рр. ХХ століття вважались високогумусними, перейшли у середньогумусні, середньогумусні – у малогумусні. Через це в кожному господарстві повинні бути побудовані типові гноєсховища й гноївкозбірники, своя фабрика органічних добрив.

В Україні більше 20 млн. га земель перебуває у посушливій зоні, близько 5,5 млн. га заболочених і перезволожених земель – в Поліссі та західних районах України. Задля підвищення їх продуктивності у 70–80-х рр. минулого століття здійснювалися роботи з великомасштабної меліорації земель, а саме близько 6,0 млн. га, зокрема 3,5 млн. га осушених і 2,5 млн. га зрошуваних [2].

Найбільш високими темпами осушення земель мало місце на Поліссі. Тут питома вага осушених земель у загальній площі сільськогосподарських угідь досягла 30,4%, перезволожених земель – 58,5%, у Львівській області – 45,7% і 74,6% відповідно, у Волинській – 40% і 70,5%, у Рівненській – 44,9% і 85,3%, у Житомирській – 25,1% і 43,9%, у Чернігівській – 14,9% і 34,3%. Меліоративне перетворення ландшафтів відбувалося в гірських і передгірських районах Карпат, де осушені землі займають 36,4% площі сільськогосподарських угідь і 80% перезволожених земель, зокрема в

Івано-Франківській області – 32,4% і 67,1% відповідно, а в Закарпатській – 41,1% і 98,4%. Роботи щодо осушення земель відбувалися також у зоні Лісостепу, де осушені площі займають 6% сільськогосподарських угідь і 57,5% перезволожених земель, зокрема в Тернопільській області – 15,2% і 67,1% відповідно, в Чернівецькій – 24,8% і 68%, в Київській – 11,2% і 51,8%. В інших областях осушені землі займають 0,4–6,6% сільськогосподарських угідь [2].

Докорінне поліпшення заболочених і перезволожених земель дало змогу нормалізувати їх гідрологічний режим, покращити фізико-хімічні властивості ґрунтів, залучити до сільськогосподарського обробітку нові, ще не використані землі, підвищити їх продуктивність і забезпечити значне зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

В перезволоженій зоні України сформувався великий регіональний гідромеліоративний комплекс, в завдання якого входило якісне поліпшення заболочених і перезволожених земель. Він є сукупністю галузей промисловості з виробництва машин та обладнання для будівництва гідротехнічних споруд і меліоративних систем, будівельних організацій для їх будівництва й капітального ремонту, гідромеліоративних станцій та наукових установ для наукового забезпечення розвитку меліорації, проектних організацій для проектування й будівництва меліоративних систем та їх капітального ремонту, меліоративних системи і фонду осушених земель. Протягом останніх років відбуваються зміна його функцій та виробничої структури, переорієнтація його діяльності на підтримання в належному технічному й агротехнічному стані меліоративних земель.

Розвиток зрошуваної меліорації сприяв підвищенню продуктивності посушливих земель, зростанню виробництва зерна, технічних культур, овочів, ягід, кормів та розвитку тваринництва. В усіх областях України питома вага валового збору сільськогосподарських культур на зрошуваних землях була значно вищою за їх частку в загальній посівній площі. Питома вага зернових культур на зрошуваних землях складала 9% усієї посівної площі, а в загальному зборі зерна – 15%, картоплі – 60% і 72,3% відповідно, городини – 73,6% і 82%, плодів і ягід – 30,3% і 54,5%, винограду – 11,2% і 20,1%, кормів у кормових одиницях – 30% і 56,5% [10]. Темпи збільшення валової продукції на зрошуваних землях перевищували обсяги введення їх в експлуатацію. Загалом гектар зрошуваних земель був у 2,5 рази продуктивнішим за богарний.

На півдні України сформувався регіональний іригаційно-меліоративний комплекс, який охоплює гідротехнічні й водогосподарські споруди та фонд меліорованих земель, основним завданням якого є забезпечення високої продуктивної та економічної ефективності використання посушливих земель. Він суттєво впливає на

зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від стихійних сил природи, найбільше – від посух.

Отже, в процесі агропромислового виробництва здійснюються всі напрями природо-користування, такі як ресурсоспоживання, ресурсокористування, охорона навколишнього природного середовища, перетворення природно-територіальних комплексів, процеси відтворення природних ресурсів. Переважним є ресурсокористування. Це насамперед є використанням земельних ресурсів, як сільськогосподарських угідь і просторового базису для розміщення споруд та об'єктів інфраструктури, використанням поверхневих водних джерел для потреб сільського господарства, галузей переробки.

Висновки. На підставі проведеного аналізу вітчизняного й зарубіжного досвіду в галузі розроблення й застосування економічних регуляторів зниження антропогенного навантаження на природне середовище з'ясовано, що можливість та ефективність використання різних економічних механізмів залежать від рівня їх розроблення. Після проведеного реформування підприємств АПВ необхідно на державному рівні забезпечити відтворення земельних ресурсів.

Раціональне використання земельних ресурсів дасть змогу ефективно розвиватися багатьом поколінням. Перехід від однієї моделі управління аграрним землекористуванням до іншої пов'язаний зі значною трансформацією управлінських структур та механізмів, розширенням та збагаченням державного втручання в процесі землекористування. Стимулювання інтенсивного та економічно ефективного використання земельних ресурсів автоматично не вирішує екологічних проблем галузі. Необхідно застосовувати спеціальні групи методів, які за допомогою фінансово-економічних важелів змогли б господарюючі суб'єкти зацікавити у вжитті заходів щодо захисту й відтворення продуктивної сили земель, оздоровлення природного середовища сільської місцевості.

Отже, тільки комплексне вжиття формуючих середовища, природоохоронних, реабілітаційних, комплексно-меліоративних, агрозоотехнічних та організаційно-господарських заходів дасть змогу забезпечити поліпшення природних умов для сільськогосподарського виробництва, підвищити родючість ґрунтів, продуктивність та економічну ефективність використання й відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфери.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник. Москва : Мысль, 1990. 637 с.
2. Економічна оцінка природного багатства України / за ред. С. Пирожкова, М. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАНУ, 2015. 396 с.
3. Борисова В. Регулювання процесу економічного відтворення природно-ресурсного потенціалу АПВ. *Розвиток*

національних фінансово-економічних систем в умовах глобалізації : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції пам'яті професора М. Михайлова (22 листопада 2018 р., м. Суми). Суми : СНАУ, 2018. С. 204–207.

4. Боронос В., Соколенко Л. Мотиваційні механізми в системі управління екологоорієнтованими змінами природокористування. *Мотиваційні механізми дематеріалізаційних та енергоефективних змін національної економіки* / за ред. І. Сотник. Суми : Університетська книга, 2016. С. 234–239.
5. Reynaud E., Fulconis F., Paché G. Agro-ecology in action: The environmental oasis projects. *Environmental Economics*. 2019. Vol. 10. Iss. 1. P. 66–78.
6. Khromushyna L., Konieva I., Skrypnyk Yu., Shalyhina I. Formation of Resource Potential of Agrarian Enterprises on the Principles of Ecological and Economic Security. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2018. Vol. 9. Iss. 5. P. 979–986.
7. Semenda D., Semenda O. Assessment of ecological and economic efficiency of agricultural lands preservation. *Environmental Economics*. 2018. Vol. 9. Iss. 1. P. 47–56.
8. Skryl T., Osipov V., Vorozheikin T. On The Way to Ecological Agriculture: Decision-Making in Agrarian State Policy. *International Journal of Ecology & Development*. 2019. Vol. 34. Iss. 4. P. 26–34.
9. Sahrbacher A., Hristov J., Brady M. A combined approach to assess the impacts of Ecological Focus Areas on regional structural development and agricultural land use. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*. 2017. Vol. 98. Iss. 3. P. 111–144.
10. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).

REFERENCES:

1. Reymers N.F. (1990). *Prirodopol'zovanie. Slovar'-spravochnik* [Environmental management. Reference Dictionary]. Moscow : Mysl'. 637 p. (in Russian)
2. Pirozhkov S., Khvesyuk M. (2015). *Ekonomichna ocinka pryrodno-gohatstva Ukraïny* [Economic assessment of natural wealth of Ukraine]. Kyjiv : State Institution "Institute of Environ-

mental Economics and Sustainable Development of NAS of Ukraine". 396 p. (in Ukrainian)

3. Borysova V. (2018). Reghuljuvannja procesu ekonomichnogho vidtvorennja pryrodno-resursnogho potencialu APV [Regulation of the process of economic production of natural resource potential of the AIP]. Proceedings of the *Rozvytok nacionaljnykh finansovo-ekonomichnykh system v umovakh globalizaciji: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi nauk.-prakt. internet-konf. pam'jati profesora M.Gh. Mykhajlova*. (Ukrainian, Sumy, November 22, 2018). Sumy : SNAU, p. 204–207. (in Ukrainian)
4. Boronos V., Sokolenko L. (2016). Motyvaciini mekhanizmy v systemi upravlinnja ekolohoorientovanymy zminamy pryrodokorystuvannja [Motivational mechanisms in the system of management of ecologically oriented changes of nature management]. *Motovaciini mekhanizmy dematerializacijnykh ta energhoefektyvnykh zmin nacionaljnoi ekonomiky* [Motivational mechanisms of dematerialization and energy-efficient changes in the national economy] (eds. I. Sotnyk). Sumy : Universtyetsjka knygha, p. 234–239. (in Ukrainian)
5. Reynaud E., Fulconis F., Paché G. Agro-ecology in action: The environmental oasis projects. *Environmental Economics*. 2019. Vol. 10. Iss. 1. P. 66–78.
6. Khromushyna L., Konieva I., Skrypnyk Yu., Shalyhina I. Formation of Resource Potential of Agrarian Enterprises on the Principles of Ecological and Economic Security. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2018. Vol. 9. Iss. 5. P. 979–986.
7. Semenda D., Semenda O. Assessment of ecological and economic efficiency of agricultural lands preservation. *Environmental Economics*. 2018. Vol. 9. Iss. 1. P. 47–56.
8. Skryl T., Osipov V., Vorozheikin T. On The Way to Ecological Agriculture: Decision-Making in Agrarian State Policy. *International Journal of Ecology & Development*. 2019. Vol. 34. Iss. 4. P. 26–34.
9. Sahrbacher A., Hristov J., Brady M. A combined approach to assess the impacts of Ecological Focus Areas on regional structural development and agricultural land use. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*. 2017. Vol. 98. Iss. 3. P. 111–144.
10. Website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 26.01.2020).